

Наталія Мелекесцева
Nataliia Mieliekiestseva

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO JUNIOR PUPILS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

У статті обґрунтовано актуальність навчання іноземної мови дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Наголошено на необхідності формування інклюзивної компетентності майбутніх учителів іноземної мови початкової школи як складової їхньої професійної компетентності. Описано підходи до навчання іноземної (англійської) мови молодших школярів з порушеннями слуху та мовлення, схарактеризовано труднощі, які виникають під час оволодіння учнями іншомовною комунікативною компетентністю, та запропоновано шляхи їх усунення.

Ключові слова: навчання іноземної мови, іншомовна комунікативна компетентність, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна компетентність вчителя іноземної мови, початкова школа.

Пріоритет Нової української школи – забезпечення рівних прав на якісну освіту для всіх дітей, зокрема й дітей з особливими освітніми потребами, які мають психічні або фізичні порушення та потребують спеціальних чи додаткових умов навчання й виховання. Відтак значної актуальності набуває інклюзивне навчання як засіб інтеграції таких дітей у суспільство та забезпечення можливості навчатися спільно з однолітками.

Реформування у сфері інклюзивної освіти відображає нову філософію державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами та передбачає створення освітнього середовища, здатного забезпечити реалізацію й успішну соціалізацію кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. У «Концепції Нової української школи» зазначено: «Держава створює умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на усіх її рівнях з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів» [6, с. 29].

В умовах інклюзивного навчання постає питання про вивчення іноземних мов, володіння якими на сучасному етапі розвитку суспільства є життєво необхідним умінням особистості ХХІ століття. Учені переконують, що вивчення іноземної мови має позитивний вплив на розвиток дитини з особливими освітніми потребами: сприяє розвитку психічних функцій дитини – її пам'яті, уваги, мислення, сприйняття, уяви, а також забезпечує її соціальні й особистісні потреби. Іншомовленнева діяльність сприяє пізнанню дитиною світу та себе, залученню до загальнолюдської культури через спілкування новою для неї мовою.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що різноманітні аспекти інклюзивного навчання іноземної мови висвітлено здебільшого зарубіжними вченими. Це пояснюється тим, що інклюзивна форма навчання дітей з особливими освітніми потребами в багатьох країнах світу, зокрема в Канаді, Великобританії, США, Данії, Італії, Бельгії, Швеції, є досить розвиненою та функціонує ще з кінця ХХ століття. В Україні питання навчання іноземної мови дітей з особливостями психофізичного розвитку досліджено у працях О. Волошиної, Н. Дмитренка, О. Казанічер, І. Каминіна, Н. Тучиної, К. Шапочкіної, Н. Щерби та інших науковців. Водночас

бракує розвідок, присвячених проблемі інклюзивного навчання іноземної мови в початковій школі, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – схарактеризувати особливості навчання іноземної мови молодших школярів з особливими освітніми потребами, зокрема дітей з вадами слуху та мовлення.

Мета наукової розвідки передбачає розв'язання таких завдань: 1) обґрунтувати необхідність формування інклюзивної компетентності вчителя іноземної мови початкової школи; 2) описати сучасні підходи до навчання іноземної мови молодших школярів з особливими освітніми потребами, зокрема дітей з порушеннями слуху та мовлення; 3) схарактеризувати труднощі, які виникають під час оволодіння учнями іншомовною комунікативною компетентністю, запропонувати шляхи їх усунення; 4) сформулювати загальні поради щодо інклюзивного навчання іноземної мови в початковій школі.

Підготовка педагогічного персоналу до роботи в інклюзивній школі повинна здійснюватися як в умовах чинних закладів загальної середньої освіти, так і під час навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Тому навчання іноземної мови дітей з особливими освітніми потребами актуалізує формування в майбутніх учителів іноземної мови початкової школи *інклюзивної компетентності* як складової їхньої професійної компетентності. За визначенням О. Казанічер, це інтегративне особистісне утворення, що забезпечує здатність здійснювати навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами разом з їхніми здоровими однолітками в умовах закладу загальної середньої освіти. Інклюзивна компетентність вчителя іноземної мови виявляється в умінні враховувати під час організації освітнього процесу різні можливості та здібності школярів до вивчення іноземної мови, різні рівні володіння учнями іноземною мовою та прогнозувати можливі труднощі під час її опанування. Окреслені вміння забезпечують розвиток учнів в умовах інклюзивного освітнього середовища засобами іноземної мови та іншомовної культури [3, с. 414].

Теоретико-методологічною основою формування інклюзивної компетентності вчителя іноземної мови є такі підходи:

- аксіологічний – формування ціннісної позиції педагога, розуміння й утвердження цінності людського життя, його збереження, попередження негативного ставлення до дітей з особливими потребами;
- антропологічний – системне уявлення про людину на основі даних різних наук (анатомії, фізіології і патології людини, філософії, логіки, психології тощо) в умовах інклюзивної освіти та врахування особливостей кожної дитини під час організації освітнього процесу;
- цілісний – з'ясування внеску окремих компонентів у розвиток особистості як системного цілого;
- особистісно зорієнтований – врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, створення умов для особистісного становлення, розкриття здібностей і можливостей, виховання вольових якостей тощо;
- діяльнісний – вивчення готовності вчителя до роботи з учнями в умовах інклюзивної освіти, оптимізація способів її розвитку, визначення шляхів її практичного вдосконалення;
- диференційований – врахування соціально-психологічних особливостей учнів з особливими освітніми потребами, визначення змісту та добір форм навчання для певної категорії учнів;
- компетентнісний – здатність і готовність до успішної реалізації професійно-педагогічної діяльності та досягнення освітніх результатів з урахуванням потреб усіх суб'єктів інклюзивного освітнього простору [1, с. 145-146].

Інклюзивне навчання як гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти передбачає врахування типу порушень психофізичного розвитку, відповідно до якого визначають зміст і методи роботи з дитиною.

Аналіз теоретичних джерел виявив різні підходи до класифікації порушень психофізичного розвитку. Про неоднозначність поглядів учених свідчить і різна термінологія для означення категорії дітей з особливими освітніми потребами. Так, у науково-методичній літературі та нормативних документах використовують такі терміни: діти з психофізичними порушеннями; діти з порушеннями психофізичного розвитку; діти з обмеженими можливостями життєдіяльності; діти, які потребують корекції психічного та / або фізичного розвитку. Загалом ці терміни функціонують як синонімічні.

Варто зауважити, що термін “спеціальні освітні потреби” охоплює не лише категорію дітей з порушеннями фізичного чи розумового розвитку, а й обдарованих дітей і дітей, які мають труднощі у навчанні, спричинені соціальними, економічними, політичними чинниками тощо. Навчання таких учнів теж потребує спеціальної організації освітнього процесу з метою розкриття їхніх потенційних можливостей і творчої самореалізації.

У нашій роботі увагу зацентовано на особливостях навчання іноземної мови молодших школярів із порушеннями психофізичного розвитку. За основу беремо класифікацію психофізичних порушень за видом (нозологією): порушення слухової функції (глухі, слабчучі, пізно оглухлі діти); виразні порушення зору (сліпі, слабкозорі діти); важкі мовленнєві порушення (діти-логопати); стійкі порушення інтелектуального розвитку на основі органічного ураження центральної нервової системи (розумово відсталі діти); затримка психічного розвитку (діти із ЗПР); порушення опорно-рухового апарату (діти з вадами опорно-рухового апарату); емоційно-вольові розлади (діти з вадами емоційно-вольової сфери); комплексні порушення декількох функцій [5, с. 11].

Навчання іноземної мови дітей з особливими освітніми потребами вимагає від учителя врахування видів психофізичних порушень учнів та адаптацію освітнього процесу на основі принципів індивідуалізації та диференціації.

Принцип диференціації на уроці іноземної мови передбачає диференціацію змісту завдання та його формулювання, диференціацію способів виконання й диференціацію способів контролю. Диференційований підхід до презентації завдання виявляється в різних способах його пред'явлення (усний, письмовий, зоровий, комбінований), використанні додаткових зорових опор (текстуальних чи ілюстративних), паралінгвальних засобів (міміки, жестів), усних вербальних опор (додаткового роз'яснення, нагадування про алгоритм виконання тощо). Диференціація способу виконання завдання учнем відбувається через варіювання складності завдання, наприклад, деякі учні пишуть твір про свою родину, іншим надається план цього твору, ще інші письмово відповідають на питання про свою сім'ю або заповнюють пропуски в поданому тексті інформацією про свою родину чи заповнюють анкету, деякі інші зображують своє генеалогічне древо або малюють портрети членів сім'ї, подаючи мінімальні відомості про них. Перевірка й оцінювання виконання завдання теж диференціюється: учень може відповідати повними розгорнутими реченнями або надавати однослівні відповіді, демонструвати розуміння прослуханого шляхом виконання вербальних тестових завдань множинного вибору, вибору відповідного малюнка чи розташування серії зображень у правильному порядку, складання ментальної карти, запису аудіоповідомлення, демонстрації карток тощо. Для виконання тесту учням з особливими освітніми потребами може надаватися більше часу [4, с. 648].

Індивідуалізація освітнього процесу з іноземної мови в умовах інклюзивної освіти передбачає знання психофізичних порушень учнів, розуміння можливих проявів відмінностей у навчанні та поведінці дітей, які належать до певної категорії, усвідомлення їхніх особливостей та адаптація методики навчання.

Як приклад, розглянемо специфіку організації навчання іноземної (англійської) мови молодших школярів із порушеннями слуху та мовлення.

Під час навчання іноземної мови *дітей з порушеннями слуху* варто пам'ятати, що їхнє сприйняття мови та оволодіння нею відрізняється від того, як сприймають і засвоюють мову

діти з нормальним слухом. Діти з порушеннями слуху отримують інформацію здебільшого через зоровий канал і мають більш розвинену зорову пам'ять, тому під час вивчення іншомовного лексико-граматичного матеріалу необхідно використовувати наочність (малюнки, фото, реалії, відеопрезентації, таблиці, схеми, діаграми, роздатковий матеріал). При всіх типах порушення слуху відбувається зниження сприймання, переробки, зберігання та використання інформації. Особливості довільного і мимовільного запам'ятовування наочного матеріалу впливають на стійкість і тривалість зберігання матеріалу в пам'яті, тому доцільно домагатись якомога більшої кількості повторень, а також використовувати мнемічні прийоми із застосуванням наочності, заучування слів у реченні, ігор тощо.

Найбільш складним аспектом оволодіння мовою цією категорією учнів є розвиток фонематичного слуху й артикуляційних навичок, тому важливо навчати учнів транскрибувати та більшу увагу приділяти виконанню вправ на розрізнення фонем у мінімальних парах, вимову звуків із використанням люстерка. Для розвитку слухового сприйняття варто застосовувати різноманітні аудіовізуальні навчальні матеріали, мультимедійні засоби, що полегшують активне сприйняття інформації та підвищують мотивацію до навчання. Фонетичні помилки, характерні для учнів з порушеним слухом під час вивчення англійської мови, часто пояснюються наявністю в них дефектів у рідній мові.

Під час аудіювання аудіоматеріали варто замінити відеоматеріалами, так як дітям із порушеннями слуху необхідно бачити артикуляцію мовця. Робоче місце учня має бути розташоване так, щоб він добре бачив обличчя вчителя, і потрібно вимагати від дитини, щоб вона завжди дивилася на вчителя чи інших учнів у момент мовлення. Усні інструкції варто промовляти дещо уповільнено, послуговуватися короткими реченнями, використовувати зорові опори, наприклад, піднята рука може бути сигналом до припинення розмов в класі, демонстрація певних малюнків може означати різні режими роботи. Вчитель повинен стежити за тим, чи почула й зрозуміла дитина інструкції, попросивши учня повторити, продовжити або навести приклад: *Repeat, please! Continue, please! Give an example.*

Важливого значення під час навчання іноземної мови дітей із порушеннями слуху набуває навчання писемного мовлення, яке є основним засобом оволодіння мовою, адже забезпечує формування письмового образу слова. Під час читання необхідно приділяти увагу корекції звуко-буквеного складу слів, забезпечувати повне розуміння тексту, допомагати учням із проблемами слуху опановувати прийоми довільного запам'ятовування (поділ тексту на частини, виділення в ньому опорних смислових пунктів тощо).

Під час оволодіння усним мовленням вимоги до монологічного висловлювання учнів із вадами слуху знижуються, дозволяється застосовувати візуальні та вербальні опори. Ефективним є використання картинок для розвитку усного зв'язного мовлення учнів: складання окремих речень, формування однієї розповіді простими реченнями із двох чи трьох слів. Організація діалогічного мовлення дещо утруднена – важко спрогнозувати відповідь співрозмовника, тому актуальним є відтворення рольових діалогів з обмеженою кількістю лексико-граматичного матеріалу, наприклад, для вираження таких комунікативних намірів, як згода, вдячність, звернення уваги.

У зарубіжній практиці знаходимо цікаву техніку роботи з дітьми, що мають порушення слухової функції, що полягає в застосуванні схематичного плану уроку, з опорою на який діти мають можливість стежити за тим, що вони зараз роблять і над чим ще мають працювати.

Окреслені методичні прийоми варто застосовувати й під час навчання іноземної мови дітей з мовленнєвими порушеннями, часто спричиненими порушеннями слухової функції. Ця категорія дітей теж має труднощі у сприйманні мовлення – розумінні думок інших людей, а також у продукуванні мовлення – вираженні власної думки.

Проблеми під час рецепції іноземної мови виявляються в тому, як діти чують та розуміють мовлення. Ці особливості часто призводять до нерозуміння думок інших осіб і неадекватності

мовленнєвої поведінки. Проблеми сприймання мовлення спричиняють нерозуміння інструкцій, абстрактних понять, змісту зв'язного тексту тощо.

Проблеми під час говоріння виявляються в неправильній артикуляції деяких звуків, заміні одних звуків іншими, що утруднює розуміння та робить мовлення нечітким. Навчаючи вимови англійських фонем, доцільно використовувати ігрові прийоми. Наприклад, щоб вимовити звук [w], дітям можна запропонувати дмухнути на уявну кульбабку або ж задути уявну свічку, а після цього відразу посміхнутися. Учитель наголошує, що губи повинні мати округлу форму. Далі необхідно за допомогою люстерка закріпити візуальну позицію губ і з допомогою скоромовок практично відтворювати звук [w]:

Why do you cry, Willy? Why do you cry?

Why Willy? Why Willy? Why, Willy? Why?

При тренуванні вимови звука [ŋ] запропонуємо дітям попірнати – закрити носики і вимовити звук [ŋ]. Треба притиснути язик, як лопатку, до верхнього піднебіння й пропустити звук через ніс. Нагадуємо дітям, що язик повинен торкатися альвеол («горбиків» за верхніми зубами), а не зубів.

Hungry.

Is hungry.

Ben is hungry.

Ben is angry when he is hungry.

Вправляючись у диференціації фонем, ефективними є карткові ігри та лото, мета яких – з'єднати однакові звуки, склади / слова, що римуються тощо.

Діти з порушеннями мовлення часто мають труднощі у вираженні власної думки – не дотримуються порядку вживання слів у реченні, що є важливим в англійській мові, не здатні відтворити правильний порядок подій, не завжди адекватно вживають граматичні структури та лексику відповідно до контексту. Труднощі в організації мовленнєвої поведінки, поясненні явищ та описі подій позначаються на спілкуванні дітей мовленнєвими порушеннями, ускладнюють розуміння їх іншими учнями, через погане володіння комунікативними засобами таким дітям важко взаємодіяти з іншими дітьми та долучатися до дискусії в класі.

Діти з порушеннями мовлення часто невпевнені та соромляться говорити перед класом, тому варто стимулювати їхню мовленнєву активність і заохочувати до комунікативної діяльності – не змушувати повторити неправильно вимовлене слово, допомогти завершити думку, концентрувати увагу на повідомленні учня, а не на граматиці, дозволяти використовувати альтернативні способи комунікації (жести, письмо, малюнки).

Для дитини з порушеннями мовлення важливим є аудіальне та візуальне сприйняття інформації, а прослуховування текстів, діалогів чи перегляд коротких відеороликів та презентацій дозволяють створити для молодшого школяра сприятливі умови для засвоєння іноземної мови.

Зважаючи на специфіку оволодіння іноземною мовою молодшими школярами з особливими освітніми потребами, сформулюємо загальні поради щодо інклюзивного навчання іноземної мови:

- диференціація та індивідуалізація освітнього процесу з іноземної мови, адаптація програми з урахуванням особливостей психофізичного розвитку та можливостей учнів;
- формування іншомовних лексичних, граматичних і фонетичних навичок на основі завдань, що забезпечують запам'ятовування нових слів і застосування їх у мовленні;
- вправлення в усіх видах мовленнєвої діяльності з дотриманням чіткої послідовності: рецептивні вправи – репродуктивні вправи – продуктивні вправи;
- використання здоров'язберігаючих технологій;
- застосування інноваційних педагогічних технологій (інтерактивних, інформаційно-комунікаційних, ігрових) та специфічних форм, методів і прийомів навчання іноземної мови дітей з особливими освітніми потребами (арт-терапії та її різновидів – казкотерапії,

- музикотерапії; образотворчої діяльності; логопедичної ритміки; роботи з інтерактивною книгою; білінгвістичного методу навчання тощо);
- формування ситуації успіху на кожному уроці, розвиток впевненості учня, віри в свої сили, підбадьорювання;
 - створення сприятливого психологічного клімату, встановлення правил використання завдань для розвитку емпатії та розуміння в класі, наприклад: *guess / remember something about your partner, find things you have in common / which are different*;
 - налагодження стосунків між дітьми, встановлення системи взаємодопомоги (peer mentoring), виховання толерантного ставлення до людських відмінностей, розуміння цінності кожної дитини як унікальної особистості, наприклад, дотримання таких правил у класі: *We help each other. We listen to each other. We understand everyone is unique*;
 - зразкове, чітке, емоційно виразне мовлення вчителя, вживання коротких зрозумілих речень;
 - проведення детального інструктажу перед виконанням завдань, формулювання чітких, покрокових інструкцій, наприклад: *“Look at the board. Open your books”* замість *“Before you open your books, look at the board”*;
 - вживання виразів класного вжитку у стверджувальній формі, тобто повідомлення учням про те, що вони повинні робити, а не те, чого не потрібно робити: *“Look at the board”* замість *“Don’t keep turning round”*;
 - використання візуальних опор для позначення режимів роботи, наприклад: слухання (вухо), говоріння (рот), письмо (ручка), читання (книжка). Також до початку уроку на дошці можна прикріпити малюнки з візуалізацією класних рутин, аби діти бачили, за яким планом вони працюють на занятті;
 - забезпечення достатньої кількості часу для сприйняття інформації та формулювання відповіді, використання моделі *“think, pair, share”* на уроці;
 - співпраця з батьками, вчителем-класоводом, шкільним психологом, фахівцями, спостереження за динамікою розвитку учнів.

Отже, в умовах інклюзивної освіти вчитель іноземної мови має оволодіти спеціальними професійними вміннями щодо навчання іноземної мови дітей із особливими освітніми потребами для забезпечення їхнього максимального соціального, когнітивного, мовного й емоційного розвитку.

Перспективою подальших наукових розвідок у напрямі окресленої проблеми вбачаємо у вивченні педагогічного досвіду щодо навчання іноземної мови учнів з іншими вадами психофізичного розвитку.

Список використаних джерел

1. Волошина О., Дмитренко Н. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до роботи в інклюзивних класах // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 2016. № 4. С. 142-149.
2. Інклюзивна освіта від А до Я : poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н.В. Заєркова, А. О. Трейтяк. Київ, 2016. 68 с.
3. Казачінер О.С. Розвиток інклюзивної компетентності вчителів іноземних мов у системі післядипломної освіти в міжкурсовий період: досвід харківського регіону // Молодий вчений. 2017. № 1 (41). С. 413-416.
4. Каминін І.М., Тучина Н.В. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І.Ф. Прокопенка. Харків : ХНПУ, 2016. С. 647-652.

5. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Міністерство освіти і науки України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 21.02.2019).
7. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А. Колупаєвої. Київ : "А. С. К.", 2012. 308 с.
8. Підготовка вчителів іноземної мови в рамках впровадження Нової української школи / Міністерство освіти і науки України. URL : <http://publishing.linguist.ua/wp-content/uploads/2018/05/teacher-training.pdf> (дата звернення: 21.02.2019).
9. Creating an inclusive learning experience for English language learners with specific needs : Case studies from around the British Council's global network / British Council. URL : https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/B480_Special%20Need_Publication_A4_V5_Final_MR.pdf (дата звернення: 02.03.2019).
10. Using inclusive practices / Нова українська школа. URL : <https://nus-english.com.ua/module/using-inclusive-practices> (дата звернення: 25.02.2019).
11. Using inclusive practices / British Council. URL : <https://www.teachingenglish.org.uk/teacher-development/continuing-professional-development/using-inclusive-practices?page=1> (дата звернення: 27.02.2019).

The priority of New Ukrainian School is to ensure equal rights to quality education for all children, including children with special educational needs, who have mental or physical impairments and require special or additional training conditions. That's why inclusive education becomes a significant factor as a means of integrating such children into society and ensuring the opportunity to study together with their peers.

In the context of inclusive education, the question of learning foreign languages is of great importance. The scientists prove that foreign language has a positive effect on the development of a child with special educational needs as it promotes the development of person's mental functions (memory, attention, thinking, perception, imagination), and provides her successful socialisation.

The article substantiates the importance of teaching foreign languages to junior pupils with special educational needs and the necessity of formation of future foreign language teachers' inclusive competence as an integral part of their professional competence. Theoretical and methodological basis for training future foreign language teachers to work in conditions of inclusive education is formed by the following approaches: axiological, anthropological, holistic, personality-oriented, activity, differentiated, and competence.

The paper describes the approaches to teaching English to junior pupils with hearing and speech impairments, reveals the difficulties while forming children's foreign language communicative competence, and proposes the ways of their reducing. Taking into account the specifics of mastering a foreign language by junior pupils with special educational needs, the author has formulated general tips on inclusive teaching of foreign languages.

Key words: *teaching foreign language, foreign language communicative competence, children with special educational needs, foreign language teacher's inclusive competence, primary school.*